

Валерій Васильович СОКУРЕНКО,

ректор Харківського національного університету внутрішніх справ,
заслужений юрист України,
член-кореспондент Національної академії правових наук України,
доктор юридичних наук, професор

ЛЕГІТИМНІ ОЧІКУВАННЯ ЯК ОБ'ЄКТ ЦИВІЛЬНИХ ПРАВ І СУДОВОГО ЗАХИСТУ ЗА ПРАКТИКОЮ ЄСПЛ

Відповідно до ст. 15 ЦК України кожна особа має право на захист свого цивільного права у разі його порушення, невизнання або оспорування та інтересу, який не суперечить загальним засадам цивільного законодавства. Такий особі державою гарантується право звернутися до суду за захистом свого особистого немайнового або майнового права та інтересу. Відповідно до ст. 4 ЦПК України правом звернення до суду за захистом своїх порушених, невизнаних або оспоруваних прав, свобод чи законних інтересів наділена кожна особа в порядку, встановленому ЦПК України. Отже, об'єктами судового захисту в порядку цивільного судочинства є суб'єктивні права, свободи та інтереси. Водночас на рівні національного правопорядку все більше привертають увагу «легітимні очікування» як об'єкт цивільних прав та відповідно об'єкт захисту, що поступово імплементуються в українську правову систему через прецедентну практику ЄСПЛ, вироблену у зв'язку із захистом права власності.

Відповідно до ст. 1 Першого протоколу до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенції) кожна фізична або юридична особа має право на мирне володіння своїм майном. Ніхто не може бути позбавлений цього майна інакше, ніж в інтересах суспільства та на умовах, передбачених законом або загальними принципами міжнародного права. Під майном у контексті зазначеного Протоколу переважно мається на увазі нерухоме та рухоме майно, прибуток із власності, зокрема орендна плата (рента), передбачена договором, а також ліцензії, пенсії та інші соціальні виплати, повернення податкових платежів, цінні папери та гудвіл. Водночас у контексті судової практики ЄСПЛ до «майна» прирівнюються й «легітимні очікування» особи, відображені у правовій нормі, рішенні суду, яке є остаточним та підлягає виконанню, або в іншому документі, що створюють в особи розумні сподівання на отримання права на певне «майно» або активи, щодо захисту яких склалася й певна внутрішньо-національна практика. Захист легітимних очікувань традиційно розглядається як складова принципу правової визначеності як одного з елементів принципу верховенства права.

Легітимні очікування можна розглядати як окремих об'єкт цивільних прав, що підлягає охороні та захистові, та вони можуть мати майновий характер, якщо

особа очікує набути речі або майнового права. Проте, враховуючи практику ЄСПЛ, захист легітимних очікувань можливий, якщо вони ґрунтуються на правових підставах, а поведінка особи є добросовісною [1]. Як і суб'єктивне право або охоронюваний законом інтерес, майнове очікування має суб'єктивний та правомірний характер.

Для визначення сутності легітимних очікувань як об'єкта цивільно-правового регулювання та правової охорони належить встановити їх взаємовідношення із суб'єктивним правом та охоронюваним законом інтересом як об'єктами цивільних прав. У цьому контексті маємо погодитись із доктринальними позиціями, що відповідні «обґрунтовані очікування» відрізняються від інтересу як об'єкта правової охорони, як нереалізованої можливості отримати будь-що, а «інтерес» є прагненням отримання певних благ, що є різними явищами [2, с. 45]. Порівнюючи терміни «право», «інтерес» та «очікування», І. В. Спасибо-Фатєєва зауважила, що інтерес є не набутих правом, стимулом до його набуття, та пропонує під правом очікування розуміти право, яке почало формуватися у правовідносинах та існує до появи реального майнового права [3, с. 141].

Положення ст. 1 Першого протоколу до Конвенції застосовуються лише до вже належного особі майна та не створюють права на придбання майна, але за певних обставин під охоронне правовідношення у контексті ст. 1 Першого протоколу до Конвенції може потрапляти й «правомірне очікування» на отримання майна (рішення у справі «Белане Надь проти Угорщини», заява № 53080/13, п. 74). У справі «Копецький проти Словаччини» Велика палата узагальнила прецедентну практику ЄСПЛ, що стосується поняття легітимного очікування. Розглянувши різні категорії справ, у яких йшлося про обґрунтовані майнові очікування, ЄСПЛ дійшов висновку, що його прецедентна практика не передбачає існування «реального спору» або «обґрунтованого сподівання» як критерію для визначення наявності «правомірного очікування», яке охороняється ст. 1 Першого протоколу до Конвенції. Навіть якщо законодавство держави не визнає будь-який інтерес як «право», це не виключає можливості за певних обставин визнати такий інтерес «майном» за змістом положень ст. 1 Першого протоколу до Конвенції та захистити певне легітимне очікування.

У цій категорії справ «очікування» спирається на правовий акт, який має під собою вагомі юридичні підстави та пов'язаний з майновими правами. Дотримання цієї тези впливає з важливого аспекту верховенства права, що власне всім положенням Конвенції, які передбачають, що законодавство країни має забезпечувати певний ступінь правового захисту від свавільного втручання органів державної влади у здійсненні охоронюваних Конвенцією прав (рішення у справі «Белане Надь проти Угорщини», заява № 53080/13, п. 78).

Для захисту легітимних очікувань важливим є насамперед процесуальний аспект. ЄСПЛ виходить з того, що будь-яке втручання у мирне володіння майном має супроводжуватися процесуальними гарантіями, що надають особі розумну можливість представити свою справу перед компетентними

органами влади, ефективно оскаржити заходи, що втручаються у права. Для встановлення дотримання такої умови ЄСПЛ посилається на необхідність комплексного аналізу застосованих судових процедур (рішення у справах: «Лекич проти Словенії» [ВП], заява № 36480/07, пп. 94–95; «Капітал Банк АД проти Болгарії», заява № 49429/99, п. 134). Для захисту «легітимного очікування» має бути визначена норма права, на яку посилається особа та яка визначатиме підстави для позову.

У процесуальному сенсі легітимні очікування стосуються однакової та послідовної правозастосовної практики, уникнення вибірковості під час здійснення судочинства. Процесуальні норми мають забезпечувати належне відправлення правосуддя та дотримання принципу правової визначеності, а учасники судового провадження мають розраховувати на те, що ці правила застосовуватимуться. Цей принцип застосовується й до сторін провадження, й до національних судів (рішення у справах: «Каньєте де Хоньї проти Іспанії», заява № 55782/00, п. 36; «Гору проти Греції» (№ 3), заява № 21845/03, п. 27; «Михолапа проти Латвії», зава № 61655/00, п. 24).

Зважаючи на викладені положення, очікування особи на набуття певного майна або активу за відсутності реального суб'єктивного права має забезпечити їй можливість звернутися за судовим захистом у межах справедливої процедури. Легітимне очікування як особливий об'єкт цивільних прав, вид «майна» у значенні ст. 1 Першого протоколу до Конвенції визначає підстави судового захисту для особи у тому випадку, коли суб'єктивне матеріальне право відсутнє, але «майно» у контексті Протоколу існує як обґрунтована майнова вимога, що спирається на засади правової визначеності щодо передбачуваності, сталості та послідовності правових приписів і передбачуваності актів влади щодо мирного володіння майном. Правова визначеність як важливий елемент верховенства права визначає й обґрунтовані сподівання особи на існування та забезпечення належної процедури захисту її майнового очікування, що мають бути виправданими, враховуючи не лише вимоги правової визначеності, коли легітимне очікування набуває ознак принципу, але й чинення справедливої судової процедури.

Список бібліографічних посилань:

1. Менджул М. В. Сімейно-правовий механізм охорони правомірних очікувань членів сім'ї. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія «Право»*. 2020. Вип. 62. С. 152–156.
2. Харитонов Є. О. Правомірні очікування та інтерес // *Цивільне право і процес: витоки, здобутки та перспективи розвитку* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 18–19 груд. 2020 р.) : у 2 ч. / Київ. регіонал. центр Нац. акад. правових наук України. Київ, 2020. Ч. 1. С. 43–46.
3. Спasiбо-Фатєєва І. В. Загальний огляд розуміння поняття права очікування та його значення для захисту майнових прав осіб // *Правомірні очікування* : зб. ст. / за ред. І. В. Спasiбо-Фатєєвої. Харків : ЕКУС, 2020. С. 137–146.